

Castelló, el tresor dels Empúries

Josep M. Gironella

La importància de Castelló d'Empúries com una de les poblacions més rellevants del nord-est català a finals de l'Edat Mitjana, probablement només superada per Girona i Perpinyà, va esdevenir cada vegada més clara per als historiadors. Els darrers estudis hi evidencien la conformació d'un nucli molt actiu des del punt de vista econòmic i comercial, amb un poblament bastant superior al sostre proper als 3.000 habitants que tradicionalment s'havia suposat. En el present article, que pren el nom d'una de les conferències realitzades a Castelló d'Empúries el mes de setembre del 2015 en el marc del Festival Terra

Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó de Castelló d'Empúries, segle XIV (en endavant, MHMCE). Doble edifici construït per ordre del comte d'Empúries l'Infant d'Aragó Pere I a partir de l'any 1336 al puig Mercadal, amb restes arquitectòniques de l'antic castell comtal.

de Trobadors, s'analitzen, en primer lloc, diversos aspectes rellevants per entendre la importància que va assolir aquesta vila per a les finances de la casa comtal emporitana al segle XIV. Ens aturarem, en segon lloc, a analitzar algunes de les residències comtals, en la construcció de les quals sabem que hi participaren alguns dels artistes més destacats de l'època.

Contribució de Castelló a les finances comtals

Pel que fa a la primera qüestió, només cal veure quin fou el repartiment arreu del comtat del subsidi de 500.000 sous exigint pel comte Pere I, un dels fills del rei Jaume II. A finals del primer terç del segle XIV, pocs anys després d'haver estat nomenat comte d'Empúries, podem observar com més de la meitat de la contribució va recaure sobre l'aljama jueva castellanina, un total de 300.000 sous, mentre que la quantitat restant fou repartida entre la vila de Castelló i la resta de nuclis del comtat (Pujol 1997). Així doncs, el nou comte va obtenir la major part dels diners de la població més important dels seus dominis, especialment dels jueus que hi vivien, que fins i tot van ser coaccionats pels agents comtals a fi de liquidar l'import (Gironella 2013).

En aquesta ocasió, la població cristiana castellanina va pagar menys que els seus veïns

jueus, però no passaria gaire temps fins que una part important de les finances de la casa comtal passessin a recaure, d'una manera o altra, sobre el conjunt d'habitants de la vila de Castelló i dels altres habitants del comtat i forasters que hi acudien al mercat. De fet, és durant el govern del comte Pere I quan es documenta per primera vegada a la vila comtal el pagament de les anomenades imposicions, és a dir, la fiscalització sobre les transaccions de determinats productes, especialment de primera necessitat. El mes de gener del 1332, prèvia concessió comtal, els màxims representants de la corporació municipal castellanina arrendaven a diversos particulars el cobrament de certes taxes sobre el pa, la carn i el vi, per un import total de 24.400 sous (Gironella 2014). Els diners eren ingressats per la universitat de la vila, tot i que una part passava a la casa comtal en forma de subsidi. També es documenta una donació de 15.000 sous al comte Pere per a la construcció del nou rec dels molins fariners.

Com arreu dels territoris de la Corona, en un primer moment aquestes imposicions es recaptaren de manera temporal i amb una fiscalització més aviat baixa amb relació al valor dels productes gravats. A partir de mitjan segle XIV, però, van esdevenir regulars i amb unes taxes més altes, destinades a aportar liquiditat a unes arques municipals cada vegada més endeutades pels donatius als comtes i pels crèdits a què van haver de recórrer els dirigents municipals per poder-los pagar. El 1372, per exemple, els diners ingressats per la corpora-

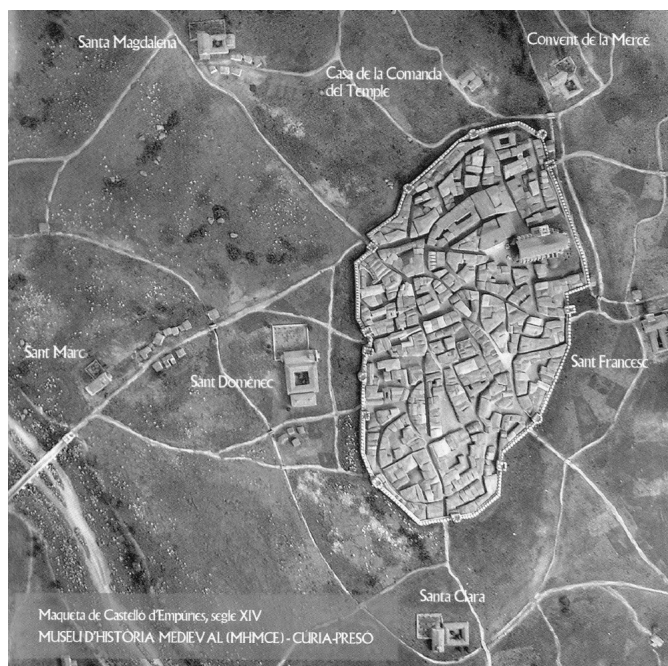
ció castellanina per satisfer les imposicions (arrendament del seu cobrament) ja era superior als 60.000 sous, i el 1381 es va arribar a la xifra de 112.620 sous (Sánchez Martínez 1999).

És clar que en aquest darrer cas, el de 1381, la situació era especial, atès el conflicte entre el comte Joan I i el seu sogre, el rei Pere el Cerimoniós, i que la corporació castellanina va elevar notablement les taxes de la farina i del vi per fer front a una generosa donació de 400.000 sous que va concedir a Joan I, senyor de la vila, per tal que pogués pagar les des-

peses militars necessàries. Realment, aquest fou un any excepcional quant al valor extraordinari del preu d'arrendament de les imposicions. Tot i això, es tracta d'una situació que ens assabenta del gran potencial econòmic de la vila comtal empordanesa. A la mateixa dècada dels anys 80 del segle XIV, la corporació municipal de Girona, una ciutat que comptava aleshores amb uns 10.000 habitants, va tenir uns ingressos

per aquest mateix concepte que se situaven entre els 100.000 i els 120.000 sous anuals.

Pel que fa a la càrrega sobre la població, podem prendre d'exemple la fiscalització sobre el consum de la farina a Castelló. Entre el 1351 i el 1387 els castellanins van passar de pagar 1 diner per cada mitgera d'ordi mòlta i 2 diners per cada mitgera de blat mòlta el 1351 a 3 i 6 diners pels mateixos conceptes el 1387: aproximadament, d'un 2% a un 8% del preu més habitual del gra. Com ja s'ha apuntat abans, el 1381 la taxa va pujar de manera excepcional fins als 6 diners per cada mitgera d'ordi i 12 per les de blat (Gironella 2014).

Maqueta de la vila medieval de Castelló d'Empúries de la segona meitat del segle XIV (MHMCE; fotografia: Salvador Canet Pujol).

Les residències comtals al segle XIV

Quant a les residències castellanines dels comtes d'Empúries a la baixa Edat Mitjana, cal parlar en primer lloc del castell del puig Mercadal. Situat a l'actual plaça Jaume I i a les illes de cases adjacents, va ser una de les residències més habituals dels comtes entre principis del segon mil·lenni i el primer terç del segle XIV. Fou desmantellat pels volts del 1332, uns set anys després que el comtat hagués anat a parar a mans de Pere I. Llavors es va parcel·lar la superfície que havia ocupat i es van cedir una bona part de les finques resultants a diversos paraires locals, per tal que hi instal·lessin els seus obradors de producció i venda de teixits. Els primers terrenys cedits foren 24 solars de 3 canes d'ample i 4 més de llargada (és a dir, 4,8

Mènula de fusta amb la imatge dels comtes d'Empúries l'Infant Pere I (dreta) i Joana de Foix (esquerra), tallada en pi i procedent de l'edifici de la Cúria comtal, la cort de justícia de Castelló d'Empúries i del comtat d'Empúries, segle XIV, ca 1336 (MHMCE).

metres d'ample i 6,4 de llarg) a ambdós costats de l'actual carrer Mestre Blanch.

Les dades més precises de què disposem es refereixen al costat occidental del carrer, la qual cosa ens permet precisar la cronologia de l'empresa i, a la vegada, el perímetre de la vella fortalesa (Puig Griessenberger 2016). En un indret en el qual sabem a partir dels registres que s'havia aixecat el castell i el seu fossat («in illo loco in quo consuevit esse castrum et valli eiusdem» 'en aquell lloc on hi havia hagut el castell i el seu fossat'), a principis de juny del 1332 ja s'havien parcel·lat 12 dels solars esmentats. El 15 del mateix mes, se'n cedien dos més a la part inferior de l'illa de cases. Finalment, unes setmanes més tard, el 31 d'agost, es feia una nova concessió als propietaris dels 12 primers solars, els quals veien ampliades les seves finques en direcció oest amb la incorporació de diverses parts del pati resultant de l'amortització de la resta dels fossats («patio nostro in quo consueverunt esse valli castri» 'el nostre pati en el qual hi havia hagut els fossats del castell'). Anys més tard, en un capbreu de les propietats de la casa comtal a la vila, aquests mateixos propietaris localitzaven les seves finques a l'est de la plaça de l'Oli o bé del carrer de la plaça de l'Oli, la qual cosa ens permet determinar que els límits occidentals del castell o, més ben dit, del seu fossat defensiu coincidirien amb la façana de les cases situades avui a llevant del carrer i de la plaça Catalunya.

Pel que fa al costat de llevant, les referències més explícites de què disposem sobre la ubicació i els límits del castell són dels darrers anys del segle XIII. En primer lloc, comptem amb la documentació originada amb motiu de la parcel·lació de les finques a ambdós costats de l'actual carrer de la Neu (1290) (Gironella 2013). L'empresa fou promoguda pel castellaní Grau Cocó, i és possible que comportés el terraplenament dels fossats que envoltaven el castell en aquest indret. Si més no, sabem que aquests fossats («vallibus castri») existien encara el 1264, quan foren citats com a límit occidental d'una finca contigua a la sinagoga del puig Mercadal, i que quan es traçà el carrer de la Neu, gairebé tres dècades més tard, les cases situades a l'esquerra d'aquesta via arribaven ja fins a la mota de la fortalesa («mota castri»).

Una vegada enderrocada la fortificació del puig Mercadal a finals del primer terç del segle XIV, s'inicia un període d'uns quaranta anys durant el qual els comtes Pere I (1325-1342) i el seu germà Ramon Berenguer (1342-1364), no disposaren de residència pròpia a la vila comtal empordanesa. Pere I havia declinat ben aviat l'opció de fer estada al castell. El juny del 1326, per exemple, residia al convent de Sant Francesc, orde pel qual sentia una especial devoció. L'estiu del 1331 feia estada en un alberg en què havia viscut la comtessa Marquesa almenys des de l'any 1322 (Gironella 2011). Així doncs, tot i les importants empreses dutes a terme per Pere I a Castelló durant el seu govern, quan aquest permutà el comtat amb el seu germà Ramon Berenguer el mes de febrer del 1342 la casa dels Empúries no disposava de cap residència pròpia a la vila més gran dels seus dominis. De fet, el mes de maig d'aquest mateix any, el nou comte havia de rebre el jurament de fidelitat dels seus súbdits en la casa d'un particular. Durant els anys següents, i fins al moment de la seva abdicació a favor del seu fill Joan, s'hostatjà en el convent de Sant Domènec, a extramurs del nucli murat.

A diferència del seu germà, Ramon Berenguer planificà la construcció d'un nou castell a Castelló, després de la permuta. Es tracta d'una fortificació al puig de la Milícia, de la qual fins fa poc no se'n tenien dades, i que d'acord amb la documentació localitzada sembla que no arribà a finalitzar-se. Unes de les primeres dades de què disposem sobre aquest nou castell estan relacionades amb el finançament amb què comptava Ramon Berenguer per fer-hi front. En un assentament d'un llibre notarial reservat per als documents de la corporació municipal castellanina, s'hi pot llegir que el 5 de setembre del 1349 s'havia fet efectiu el pagament d'una part dels 50.000 sous concedits per la vila a la casa comtal com a subsidi per a l'empresa («auxilium fundandi et construendi castrum in dicta villa» 'subsidi per a la fundació i construcció d'un castell a l'esmentada vila') (Gironella 2011). Com a contraprestació pel donatiu o, més aviat, perquè la corporació castellanina pogués reunir aquesta suma i també alguns diners per a despeses pròpies, el comte donà llicència a les autoritats mu-

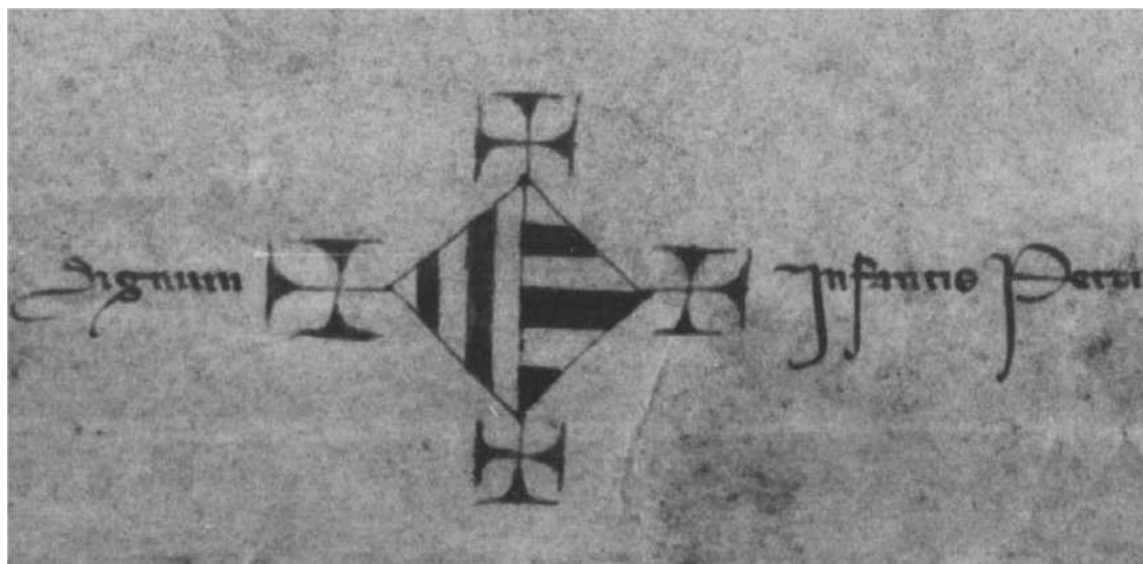
nicipals per recaptar impostos sobre el consum de certs productes de primera necessitat durant alguns anys (pa, vi i carn, especialment). Tanmateix, els problemes no trigaren a arribar, ja que els diners obtinguts amb els impostos no eren suficients per assumir els pagaments de capital que la corporació s'havia compromès a entregar. Les tensions anaren en augment fins al punt que el comte va arribar a nomenar diverses persones per recaptar els impostos directament, tot provocant les queixes dels màxims representants de la vila.

Inicialment es va pensar que el detonant del conflicte podria haver estat l'arribada de la pesta negra a les terres catalanes el 1348, i la subsegüent defunció d'una part important de la població castellanina: és a dir, davant d'un descens notable del nombre d'habitants (s'ha parlat d'una mortalitat al voltant d'un terç o la meitat de la població de l'Occident europeu), la recaptació d'un impost que gravava el consum total de diversos productes hauria baixat en una proporció semblant, provocant a la vegada dificultats per assumir el pagament de les esmentades entregues de capital del subsidi. La realitat, però, fou una altra. Nous documents ens assabenten del fet que la construcció del castell s'havia planificat després de la pesta. Com que havia quedat deshabitada una part del barri del puig de la Milícia, el comte i els seus administradors cregueren oportuna l'adquisició de certes finques i la construcció d'una nova residència comtal. Més concretament, sabem que després de la pandèmia el comte nomenà diversos encarregats d'adquirir alguns albergs i altres propietats situats entre el portal Nou i el portal del Temple, amb aquesta intenció (Puig Griessenberger 2016). Havien passat uns setze anys des de l'enderrocament de l'antic castell del puig Mercadal, i aproximadament la meitat des de l'adquisició del comtat per part del comte Ramon Berenguer.

Pel que fa a l'emplaçament i les característiques de l'edifici —o almenys de la part que es va començar a construir— les dades de què disposem fins al moment són més aviat minses. Quant a la primera qüestió, és indubtable que el lloc escollit fou el puig de la Milícia, és a dir, l'actual barri del Temple, però resulta complex intentar

determinar la seva ubicació exacta. Tot i això, si prenem com a punt de partida la documentació generada a partir de l'expropiació de les finques on s'havia d'edificar, podem acotar una mica més l'espai. D'una banda, el castell es trobava al nord del portal Nou, és a dir, al nord del carrer que duia cap al pont de la Mercè o, més ben dit, cap a l'antic convent de Sant Bartomeu o de la Mercè. El límit septentrional caldria situar-lo uns centenars de metres en direcció nord, això és, en direcció al lloc on hi havia l'edifici de la comanda hospitalera —antigament templera— de Castelló. Si a més hi afegim algunes de les dades relacionades amb el desmantellament de la fortificació a principis del darrer terç del segle XIV, podem precisar que aquesta s'aixecava a prop del convent de Sant Bartomeu i del rec dels mo-

Fos on fos el castell que volgué construir el comte Ramon Berenguer, el projecte no va arribar a bon port, i uns anys més tard el seu fill i successor, Joan I (1364-1398), en va començar les obres de desmantellament. Les primeres dades de què disposem són dels inicis la dècada dels anys setanta, més concretament del mes de març del 1372, quan es certificava el pagament d'uns jornalers que hi havien treballat «erradicando lapides et reble» (Gironella 2011). Sabem que una part del material fou venut a diferents persones, mentre que una altra es dugué cap al palau que Joan I féu bastir al costat del convent dels predicadors, on ell i el seu pare havien residit. Certament, es fa difícil determinar la magnitud i les singularitats de la nova residència comtal (alguns dels documents es refereixen al palau comtal de la casa

Signatura autògrafa de l'Infant Pere I, comte d'Empúries (1325-1342), procedent dels fons documentals històrics de Castelló d'Empúries i del comtat d'Empúries. (Archivo Ducal de Medinaceli, Fons comtat d'Empúries, doc. 1.870; 17 de desembre de 1327).

lins fariners comtals, és a dir, tot just a l'oest de l'actual rec del Molí.

Altra cosa és determinar com era o bé com havia de ser el castell comtal del puig de la Milícia o del comte Ramon Berenguer. En aquest sentit, amb prou feines sabem que una part de les pedres procedia de la pedrera de Vilacolum i que ja s'havia construït la torre mitjana («turri mediana castris»). També s'havien aixecat uns fonaments o una part dels murs a l'era d'un alberg que havia estat de Joan Ram.

dels predicadors i altres, la majoria, al palau comtal al costat dels predicadors), però tot fa pensar que no s'escatimaren recursos. S'adquiriren finques contigües al convent per a l'engrandiment i la fortificació del recinte, i es contractaren els serveis d'alguns dels escultors i pintors més reputats del moment per decorar les seves estances. Destaquem entre d'altres, els pintors Guillem i Lluís Borrassà i el picapedrer i, més tard, mestre d'obres de la catedral de Girona Pere Sacoma. A més, els mestres Antoni Prats, Bernat Roca i Aloi

de Montbrai hi realitzaren el sepulcre del darrer comte de la anomenada primera nissaga comtal, Malgaulí (Colomer & Fumanal 2015).

Certament, el comte Joan I passava llargues temporades a Barcelona, però no renuncià a la possibilitat de disposar d'un notable palau a la vila més important dels seus dominis empordanesos; un palau que comptava —entre d'altres excèntricitats— amb un gran pati amb tarongers, dos óssos, diversos cérvols i una lleona. Probablement s'hi realitzaren grans banquetes i celebracions a imitació dels que es duïen a terme als palaus dels reis d'Aragó (Gironella 2011). De fet, Joan I era membre de la família reial, i hi compartia el gust pel refinament propi de les altes esferes del seu temps. L'any 1371, per exemple, l'infant Joan d'Aragó —del qual esdevindria cunyat dos anys més tard, i amb el qual s'ha dit que mantenia una gran relació— li demanava diversos tapissos per decorar algunes estances del palau on havien de tenir lloc les celebracions del seu casament. Un any abans, un administrador del comtat d'Empúries efectuava diversos pagaments a músics

vinculats a la família reial catalana i a d'altres monarques de l'Occident europeu, els quals segurament havien actuat en presència del nostre protagonista. Hi comptem en Rifac, joglar de llengua de la infanta de Portugal, i quatre trompadors més de la mateixa; en Mateu de Mollet, joglar de la reina d'Aragó; Joan Peris, ministrer de l'infant Joan d'Aragó, i Mateu Almogàver, trompeta del rei de Sicília (Puig Griessenberger 2016). El mateix 1370 Joan I d'Empúries adquiria algunes armadures «franceses de la nova guisa» d'un mestre de Pisa resident a Castelló.

Malauradament, avui no es conserva res d'aquest complex. El palau va anar a parar a mans dels frares predicadors i un cop convertit en recinte conventual es va veure molt perjudicat per les guerres en època moderna. Finalment, va ser desmantellat al segle XVIII, quan els frares es traslladaren a l'interior de la vila, on bastiren el nou convent sobre les dependències del darrer palau castellaní dels comtes d'Empúries, el palau construït per Enric II a principis del segle XVI al costat de la plaça de l'Oli (Puig Griessenberger 2016).

Bibliografia

- COLOMER, Joel & Miquel Àngel FUMANAL, 2015: «Economia, política i mecenatge al comtat d'Empúries en temps de l'infant Pere (1325-1342)», *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou*, ed. Antoni Coneja da Pena, L'Hospitalet de l'Infant: Ajuntament de Vandellòs i de l'Hospitalet de l'Infant, 57-86.
- GIRONELLA, Josep M., 2011: «Les residències castellanines dels comtes d'Empúries al segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 42, 251-261.
- GIRONELLA, Josep M., 2013: «Noves dades sobre la comunitat jueva, la sinagoga i el fossar dels jueus de Castelló d'Empúries a principi del segle XIV», *Jueus del rei i del comte. A l'entorn de les comunitats jueves de Girona i Castelló d'Empúries*, Girona: Patronat Call de Girona i Ajuntament de Castelló d'Empúries, 73-84.
- GIRONELLA, Josep M., 2014: *Els molins empordanesos baixmedievals. Propietat, explotació i fiscalitat*, Girona: Associació d'Història Rural, Documenta Universitaria.
- PUIG GRIESSENBERGER, Anna M. (coord.), 2016: *La construcció del palau del comte Enric II a Castelló d'Empúries (Alt Empordà)*, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya.
- PUJOL, Miquel, 1997: *La conversió dels jueus de Castelló d'Empúries*, Castelló d'Empúries: Ajuntament de Castelló d'Empúries.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, 1999: «Fiscalidad y finanzas en una villa señorial catalana: Castelló d'Empúries, 1381-1382», *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*, Barcelona: CSIC, 301-362.